

“อดีต ปัจจุบัน อนาคต” ทิศทางการอนุรักษ์อุทยานประวัติศาสตร์ ในประเทศไทย

“Past-Present-Future”

Directions of Conservation of The Historical Park
in Thailand

Received : March 17, 2019

Revised : March 25, 2019

Accepted : April 3, 2019

วิโรจน์ ชีวาสุงถาวร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม 44150

Wiroj Shewasukthaworn

Assistant Professor, Faculty of Architecture Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University,
Maha Sarakham, Thailand 44150

Email: wiroj.shewa@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอทิศทางของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม นำเสนอประเด็นของพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ที่สำคัญในประเทศไทย ในบทความจะแบ่งเนื้อหาเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นคำจำกัดความด้านการอนุรักษ์ โดยศึกษาจากกฎหมายและกฎบัตรด้านการอนุรักษ์ที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่ 2 นำเสนอแนวคิดด้านการอนุรักษ์มรดกทาง วัฒนธรรมที่ผ่านมา ทั้งแนวคิดในส่วนตะวันตกและประเทศไทย โดยสรุปเนื้อหาหลักรวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบถึงแนวทางการปฏิบัติที่ผ่านมาในอดีต ส่วนที่ 3 เป็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับสภาวะการณ์ในอดีตและ ปัจจุบันของอุทยานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย โดยยกตัวอย่าง 3 กรณีศึกษาที่สำคัญ คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย นำเสนอถึงแนวทางการปฏิบัติ การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ในแต่ละพื้นที่ที่มีความหลากหลายแตกต่าง ทั้งในด้านบริบทสภาพของพื้นที่ รวมถึงปัญหาที่ส่งผลต่อการดำเนินการด้านการอนุรักษ์ ส่วนที่ 4 เป็นการอภิปรายถึงแนวทางการพัฒนาเพื่อนำเสนอทิศทาง ของอุทยานประวัติศาสตร์ ในประเทศไทยในอนาคต

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ , มรดกทางวัฒนธรรม , อุทยานประวัติศาสตร์

ABSTRACT

This paper presents the directions of conservation of the cultural heritage, historic park in Thailand. There are four sections in the article. The first section is the definitions of 'conservation' which will derive from relevant laws and the charters. The second section presents the overall Western and Thai concepts of conservation of cultural heritage applied in the past. It summarises the main arguments and the past important events. The third section demonstrates the past and current situations of the historical parks in Thailand. This insight investigation will be conducted through three case studies which are the Sukhothai Historical Park, the Ayutthaya Historical Park and the Phimai Historical Park. The study focuses on the implementation of conservation policies in different areas. Each case noticeably has a distinguished physical area and specific problems of the policy implementation. The last section discusses the future directions of the historic park conservation.

Keywords: Conservation, Cultural heritage, Historic Park

1. คำจำกัดความ “การอนุรักษ์”

การอนุรักษ์ (Conservation) เป็นหลักการที่ถือว่ามีความสำคัญในการฟื้นฟูโบราณสถานและสภาพแวดล้อมชุมชน ปัจจุบันแนวความคิดในด้านการอนุรักษ์ได้รับการตื่นตัวจากสาธารณะเป็นอย่างมาก คำว่า “การอนุรักษ์” ได้ระบุไว้ในระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 โดยมีความหมายว่า “การดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้ และได้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย”

อีกความหมายหนึ่ง คือ การรักษาแหล่งทางวัฒนธรรมหรือโบราณสถานไว้ มิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลง หรือป้องกันวัสดุ มิให้พungเนาเปื้อยเสื่อมสลาย รวมถึงความถึงการบำรุงรักษาการซ่อมเล็ก ๆ น้อย ๆ การทำให้วัสดุแข็งแรง หรืออีกความหมายหนึ่งคือการสงวนรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมและความสมบูรณ์ของทรัพยากรทางวัฒนธรรม (นิคม มูลิกะคามะ, 2548)

ในกฎบัตรว่าด้วยเรื่องการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม The Burra Charter ที่จัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2522 และแก้ไขปีล่าสุด พ.ศ. 2542 กล่าวถึงคำจำกัดความของ Conservation ไว้ที่ Article 1 ว่า “all the processes of looking after a place so as to retain its cultural significance.” ทุกกระบวนการในการรักษาสถานที่ ที่มีนัยความสำคัญทางวัฒนธรรมของตน (The Australia ICOMOS Charter, 1999)

จากความหมาย คำจำกัดความต่างๆของคำว่าอนุรักษ์ แสดงให้เห็นว่าการอนุรักษ์นั้นไม่ได้รับเฉพาะสิ่งที่ มนุษย์สร้างขึ้น เช่น งานสถาปัตยกรรม งานศิลปะเท่านั้น แต่หากรวมถึงทุกอย่างที่อยู่รอบตัวที่ล้วนมีความสำคัญกับมนุษย์ เช่น ธรรมชาติ สัตว์ป่า วัฒนธรรม แม้กระทั่งสิทธิมนุษยชนก็รวมอยู่ในความหมายของคำว่าอนุรักษ์ ด้วยเช่นกัน

2. สรุปเหตุการณ์ในด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในอดีตที่ผ่านมา

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ลึกลับสุดลงในปี พ.ศ. 2461 เมืองต่าง ๆ ในยุโรปได้รับความเสียหายอันเนื่องมาจากภัยสงคราม การฟื้นฟูอนุรักษ์เมืองจึงถือเป็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องรีบดำเนินการเพื่อปรับสภาพให้ฟื้นจากสงครามให้เร็วที่สุด โบราณสถานทั่วยุโรปก็ได้รับผลกระทบเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2462 ได้มีการจัดตั้งองค์กร League of Nation ขึ้น อีก 3 ปีต่อมา องค์กรดังกล่าวได้มีการนำประเด็นด้านมรดกทางวัฒนธรรมขึ้นมาพิจารณา จนทำให้เกิดสำนักงานการพิพิธภัณฑสถานนานาชาติ (International Museum Office) ขึ้น โดยสำนักงานหลักตั้งอยู่ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส สำนักงานการพิพิธภัณฑสถานนานาชาติได้ริเริ่มที่จัดให้มีประชุมนานาชาติ ว่าด้วยเรื่องการศึกษาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการตรวจสอบและอนุรักษ์งานศิลปะขึ้นในปี พ.ศ. 2473 ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี

อีก 1 ปีต่อมาประเทศสมาชิกต่าง ๆ จำนวน 23 ประเทศ มีการประชุมเพื่อรวบรวมปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ การอนุรักษ์โบราณสถาน สถาปัตยกรรม ที่กรุงเอเธนส์ ประเทศกรีซ โดยที่ประชุมได้มีมติให้นำผลการประชุมมาทำการประกาศเพื่อเป็นกฎบัตรด้านการบูรณะฟื้นฟูโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า Athens Charter ถือเป็นกฎบัตรด้านการอนุรักษ์ฉบับแรกที่เกิดขึ้น การพัฒนาของกฎบัตรมีอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ประสบผลสำเร็จ ในด้านการอนุรักษ์อย่างครอบคลุม มีการพัฒนามาเป็น The Venice Charter ในอีก 33 ปีต่อมา ในปี พ.ศ. 2507 ซึ่งมีการเน้นในด้านการอนุรักษ์ที่ลงรายละเอียดมากขึ้น ถือเป็นหลักสากลที่ใช้ในการปฏิบัติกันทั่วโลกมาตลอด 81 ปี

ที่ผ่านมาหลังการร่าง Athens Charter หน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละประเทศก็ได้มีการนำกฎบัตรต่าง ๆ ไปปรับใช้และปรับเปลี่ยนกฎบัตรให้เหมาะสมกับบริบทของตน รวมถึง ICOMOS ที่ถือเป็นหน่วยงานอิสระที่ดูแลด้านการอนุรักษ์ในระดับสากล ก็ได้มีการออกกฎบัตรเพื่อการอนุรักษ์เพิ่มเติมอีกหลายฉบับ (Icomosthai, 2013) เพื่อเพิ่มเติมในส่วนรายละเอียดที่ไม่ได้ปรากฏใน Athens Charter และ The Venice Charter เนื้อหาสาระของกฎบัตรที่มีการเพิ่มเติมขึ้นจากเริ่มแรก Athens Charter และ The Venice Charter ที่จะเน้นเรื่องโบราณสถานเป็นหลัก เน้นการสงวนรักษาในขั้นต้น และไม่สนับสนุนการสร้างใหม่ต่อเติมโบราณสถาน (The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments, 1931) มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาภายในโดยเพิ่มแนวทางการพัฒนาที่เริ่มมองบริบทรอบตัวมากขึ้น จึงเกิดแนวคิดการอนุรักษ์ในรูปแบบอุทยานประวัติศาสตร์ ที่เริ่มมีการมองการอนุรักษ์นอกเหนือจากตัวโบราณสถานค้ำถึง Setting โดยรอบ หรือสนใจภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ใกล้เคียงกับโบราณสถาน จนกระทั่ง The Burra Charter ที่ปรับปรุง ครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2542 เพิ่มรายละเอียดในส่วนการอนุรักษ์ที่ครอบคลุมขึ้นกว่าเดิม มีการเน้นด้านนโยบายที่เข้ามามีบทบาท และที่สำคัญ ที่สุดคือเริ่มให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ (The Burra Charter, 1999) ซึ่งแต่เดิมไม่ได้ระบุไว้ในกฎบัตร นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2542 ที่ประชุม ICOMOS ยังได้ออกกฎบัตรเพิ่มเติมอีกสองร่าง คือ กฎบัตรระหว่างประเทศว่าด้วยเรื่องการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม International Cultural Tourism Charter 1999 และกฎบัตรว่าด้วยมรดกสิ่งก่อสร้างพื้นถิ่น Charter on the Built Vernacular Heritage 1999 แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาในด้านการอนุรักษ์ที่มองนอกเหนือจากตัวโบราณสถานที่เป็นหลักมาแต่อดีต แต่กลับมาให้มีความสำคัญ

เกี่ยวกับบริบทโดยรวมถึงด้านวัฒนธรรมความสำคัญของวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และให้สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการอนุรักษ์ที่เพิ่มขึ้น

การพัฒนาของกฎบัตรด้านการอนุรักษ์ที่ผ่านมามีผลดีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในทุกแง่มุม จะเห็นได้ว่าใน ส่วนท้ายของ Athens Charter กรรมการได้เห็นพ้องต้องกันว่าการบูรณะเป็นเรื่องที่ซับซ้อน ยุ่งยาก และแต่ละแห่งมี ปัญหาไม่เหมือนกัน หลักการข้างต้นควรนำมาตรวจสอบและอภิปรายกันในบางครั้ง แสดงให้เห็นถึง แนวความคิดที่เปิดกว้าง มาตั้งแต่อดีต 81 ปี สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาปรับเปลี่ยนแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสม ต่อบริบทพื้นที่เพื่อให้การอนุรักษ์ บรรลุวัตถุประสงค์อย่างสูงสุด

ในส่วนการอนุรักษ์ฯ ในประเทศไทย สามารถสืบค้นได้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยส่วนใหญ่จะเป็นการก่อเพิ่มเติมศาสนสถาน ให้มีความสูงใหญ่ คงทนถาวรกว่าเดิม ดังจะพบได้เห็นในโบราณสถานหลายแห่งในปัจจุบัน การบูรณะปฏิสังขรณ์ในช่วงเวลา นั้นแสดงให้เห็นถึงความเชื่อ และความศรัทธาสืบสานพุทธศาสนาเป็นหลัก (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2561) ในสมัยอยุธยาสาระ สำคัญในด้านการอนุรักษ์ส่วนใหญ่มักจะเป็นการซ่อมแซม เนื่องจากสมัยอยุธยา มีการตั้งถิ่นฐานสืบเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน เกือบ 413 ปี อาคารที่สร้างในช่วงเวลาสมัยอยุธยาตอนต้นเริ่มมีการเสื่อมสภาพ จากกาลเวลา จากการใช้งาน หรือ ถูกภัยธรรมชาติ เช่น พายุฟ้าผ่า ทำให้อาคารต่าง ๆ ถูกเพลิงไหม้ รวมถึงมีการปฏิสังขรณ์จากศรัทธาที่มีการสร้าง เพื่อสืบสาน พระพุทธศาสนา (สมเด็จพระพนรัตน์, 2535) ที่ถือเป็นการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยเรื่อยมา ในส่วนสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นจะเริ่มจากหลังเสียดังกรุงศรี 2 เป็นช่วงการสร้างบ้านแปงเมือง มีศึกสงครามประชิด การบูรณะ ปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่าง ๆ จึงไม่ค่อยขยายตัวเท่าที่ควร มีการแต่บูรณะวัดใหญ่ ๆ ที่สำคัญเท่านั้น เพื่อเป็นศูนย์กลางแห่ง ศรัทธาของพระนคร รวมถึงมีการชะลอพระพุทธรูปสำคัญ ๆ จากหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาไว้ในพระนครเป็นจำนวนมาก ซึ่งถือเป็นการรักษาไว้ก่อนที่พระพุทธรูปเหล่านั้นจะถูกทำลายลง (วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, 2561)

การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเริ่มจะเป็นรูปธรรมขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 พระองค์ โปรดฯ ให้มีการอนุรักษ์บูรณะวัดวาอารามใหญ่น้อยทั้งปวง บางแห่งก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบขึ้นใหม่ เป็นแบบ พระราชนิยม คืออาคารก่ออิฐถือปูนผสมรูปแบบจีนเข้าไปเพื่อความคงทนของสถาปัตยกรรม การอนุรักษ์ฯ เริ่มพัฒนาขึ้นมา ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มีการออกกฎต่าง ๆ เพื่อควบคุมพื้นที่โบราณสถาน และเริ่มตระหนักถึงการสงวนรักษาโบราณสถานให้เป็นสมบัติของชาติ

ต่อมาเมื่อมีการตั้งกรมศิลปากรขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลการอนุรักษ์โบราณสถานของชาติไว้ การพัฒนาด้าน การอนุรักษ์ ของชาติจึงมีการขึ้นตามลำดับ มีการนำวิธีการเทคนิคต่าง ๆ ของตะวันตกมาใช้ โดยในช่วงแรกยังเน้นการสงวนรักษา เป็นหลัก ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ยังคงพบอุปสรรคในด้านการอนุรักษ์ฯ เนื่องจากนโยบายของรัฐที่ไม่ สอดคล้องต่อการอนุรักษ์ เช่น มีการประกาศให้สามารถนำอิฐเก่าไปประมูลขายได้ การประกาศ ขายที่ดินในพื้นที่ทับซ้อน โบราณสถาน รวมถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจก็ส่งผลให้โบราณสถานหลายแห่งถูกทำลายลงไป

ในช่วง พ.ศ. 2500 การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยเริ่มมีความชัดเจนขึ้นอีกครั้ง มีการดำเนินงานพัฒนา พื้นที่โบราณสถานให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ มีการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญของชาติหลาย แห่ง เพื่อพัฒนาศักยภาพ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การประกาศขึ้นบัญชีอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยาเข้าสู่มรดกโลก ส่งผลให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมาก การพัฒนาดังกล่าวส่งผลกระทบ ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานไม่มากนักน้อย ในปัจจุบันกระแสการพัฒนาดังกล่าวก็ยัง คงสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน

การอนุรักษ์ฯ ในประเทศไทยมีการดำเนินงานอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมมาตั้งแต่ 60 ปีที่ผ่านมา โบราณสถานหลายแห่ง ถูกทำลายลง เนื่องจากปัจจัยในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านนโยบายจากภาครัฐ จากภาวะทางเศรษฐกิจแม้กระทั่ง การขยายตัว ของเมือง หน่วยงานที่รับผิดชอบหลักด้านการอนุรักษ์ฯ คือ กรมศิลปากร ที่ถือเป็นหน่วยงานที่มีการบริหารจัดการที่เป็น การรวมศูนย์ ใช้หน่วยงานกลางในการกำกับดูแลรักษา และปฏิบัติการ โดยยึดหลักการอนุรักษ์ฯ ที่ใกล้เคียงกับกฎบัตร The Venice Charter เป็นหลัก เมื่อแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาเริ่มมองบริบทรอบตัวมากขึ้น จึงเริ่มโครงการอุทยานประวัติศาสตร์

ที่เน้นสภาพแวดล้อมรอบตัวของบริบทมากขึ้น แต่จากการบริหารจัดการที่รวมศูนย์ ขาดแนวทางการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ ขาดการกระจายอำนาจในด้านการดำเนินการจึงทำให้การอนุรักษ์ ที่ผ่านมามีบางส่วนยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เช่น การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ รวมถึงขาด การตรวจสอบจากภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาควิชาการ ภาคท้องถิ่น และภาคประชาชน

3. การวิเคราะห์อุทยานประวัติศาสตร์กับทิศทางของการอนุรักษ์

อุทยานประวัติศาสตร์เป็นแนวความคิดในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ที่พัฒนามาจากการอนุรักษ์ โบราณสถานเดี่ยว ๆ เริ่มต้นในประเทศไทยช่วงประมาณ พ.ศ. 2519 โดยมีความหมายให้เป็นพื้นที่ที่กำหนดขอบเขต ให้พื้นที่หนึ่งซึ่งมีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม ร่วมกับสภาพแวดล้อม ทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้นและโดยธรรมชาติ อันมนุษย์ใช้งาน (เช่น แม่น้ำหรือภูเขาในพื้นที่นั้น) อันจะทำให้สาระประวัติศาสตร์ และการควบคุมหรือพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้ บริเวณสถานที่ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีที่มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) อาคารสถาปัตยกรรม ซากโบราณสถาน ที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม และศาสนสถาน
- 2) สภาพแวดล้อมของโบราณสถานรวมทั้งสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น สระน้ำ คูคลอง ถนนและทางเดิน สวนป่า
- 3) การผสมผสานกันระหว่างการก่อสร้างของมนุษย์กับธรรมชาติสภาพแวดล้อม (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2556)

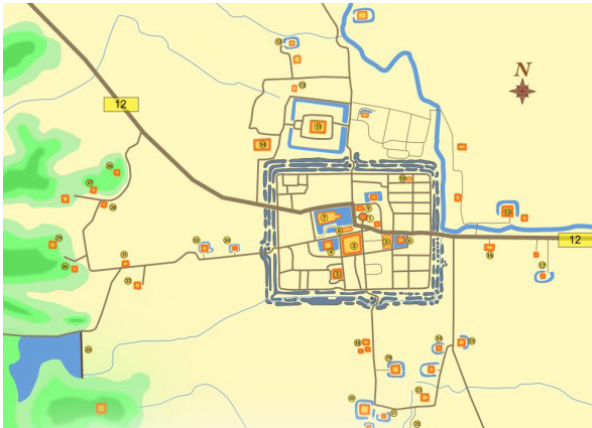
บทความนี้จะนำเสนอกรณีศึกษาในด้านการอนุรักษ์ ๆ ของอุทยานประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางด้านกายภาพ ที่ตั้ง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม โดยอุทยานประวัติศาสตร์ที่ยกมา 3 แห่ง ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย โดยสองแห่งแรกนั้นได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมแล้ว ในปี พ.ศ. 2534 ในส่วนแห่งที่ 3 กำลังอยู่ในช่วงที่ศึกษาข้อมูลเพื่อดำเนินการขอเป็นมรดกโลกในอนาคต

ในปี พ.ศ. 2519 แนวคิดการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ ถือเป็นแนวคิดการอนุรักษ์ที่มีความทันสมัยมากในช่วง เวลานั้น เนื่องจากได้ ดำเนินโครงการก่อนที่กฎบัตรดังกล่าวจะออกมาถึง 6 ปี แต่การดำเนินงานในช่วงแรกนั้นประสบปัญหาค่อนข้างมาก เนื่องจากสภาพโบราณสถานที่ยังร้างไว้เป็น เวลานั้น ประกอบกับการถูกบุกรุกจากประชาชนในพื้นที่เพื่อใช้ในการอยู่อาศัย และการเกษตร รวมถึงการบุกเข้าทำลายโบราณสถานเพื่อที่จะหาโบราณวัตถุ สถานการณ์ดังกล่าวทำให้โบราณสถานในพื้นที่ถูกทำลายเป็นจำนวนมาก

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย (ภาพที่ 1) ถือเป็นโครงการนำร่องในด้านการอนุรักษ์ฯ ในลักษณะของกลุ่มโบราณสถานที่ยุทยานคำนึงถึงบริบทของการอนุรักษ์โดยรอบพื้นที่เป็นแห่งแรกในประเทศไทย โครงการนี้ได้ใช้เวลาดำเนินการถึง 15 ปี ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2531 จึงทำการเปิดอย่างเป็นทางการ และในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534 องค์การยูเนสโก ได้ประกาศให้อุทยานแห่งนี้เป็นแหล่งมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ด้วยการดำเนินงานที่ใช้เวลายาวนาน แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและความยากลำบากในการดำเนินงานเป็นอย่างมาก ทั้งงานด้านขุดแต่งทางโบราณคดีที่ต้องทำงานแข่งกับเวลา เนื่องจากโบราณวัตถุจำนวนมากถูกลักลอบขุดเพื่อนำไปจำหน่าย รวมถึงงานอนุรักษ์โบราณสถานอาคารส่วนใหญ่สร้างขึ้นจากศิลาแลง และอิฐที่อยู่ในสภาพที่ชำรุดจากกาลเวลา การบูรณะและการเสริมโครงสร้างจึงเป็นงานที่ต้องอาศัยเทคนิคพิเศษเฉพาะ แต่อย่างไรก็ตามในการดำเนินงานอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในช่วงแรก จึงเน้นการบูรณะแบบก่อเสริมขึ้นใหม่ตามหลักฐานองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ที่ตัวโบราณสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งการดำเนินงานในช่วงแรกเน้นการบูรณะโบราณสถานที่สำคัญ ๆ ภายในเมืองเป็นหลัก (กรมศิลปากร, 2512) เช่น วัดมหาธาตุ ที่มีการบูรณะเสริมองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ โดยเฉพาะที่กลุ่มเจดีย์ประธาน และเจดีย์ที่สำคัญภายในวัด (ภาพที่ 2) วัดศรีชุม (ภาพที่ 3) มีการบูรณะองค์พระพุทธรูปภายในมณฑปให้มีสภาพที่สมบูรณ์ในปี พ.ศ.2496-2499 (วิโรจน์ ชิวาสุขถาวร, 2561) จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้ผู้ปฏิบัติงานพยายาม ที่จะดำเนินงานให้ตรงตามข้อกำหนดของกฎบัตร The Venice Charter ที่ว่าการซ่อมแซมแทนที่ส่วนที่ขาด

หายไป และต้องมีความกลมกลืนกับสภาพโดยรวม แต่ในขณะที่เดียวกันจะต้องเห็นได้ ถึงความแตกต่างไปจากส่วนดั้งเดิม เพื่อที่ว่าการบูรณะจะไม่สร้างหลักฐานทางด้านศิลปะ หรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นเท็จ ซึ่งการดำเนินงานในช่วงนั้นก็ยังคงคำนึงถึงข้อกำหนดดังกล่าว พบว่าวิธีใหม่ที่นำมาซ่อมแซม โบราณสถานจะมีการระบุปีที่ดำเนินการไว้อย่างชัดเจน แต่ด้วยฝีมือช่างที่แตกต่างจากช่างโบราณ จึงส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบองค์ประกอบโบราณสถานอย่างชัดเจน บางส่วนมีการต่อเติมเพิ่มเติมจนผิดรูปแบบที่แท้จริงแม้ว่า ในส่วนของโครงสร้างภายหลังการบูรณะแล้วจะมีความมั่นคงมากขึ้นก็ตาม (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 1 ขอบเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
ที่มา: กรมศิลปากร

ภาพที่ 2 กลุ่มเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ สุโขทัย
ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่มีการบูรณะ
เสริมเติมองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมให้ครบ

ภาพที่ 3 พระอจนะ ภายในมณฑปวัดศรีชุม
ที่บูรณะองค์พระขึ้นใหม่หมดทั้งองค์

ภาพที่ 4 เจดีย์วัดศรีศักดิ์ ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นเจดีย์
ที่ได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ทั้งองค์ ในปี พ.ศ.2536

ภาพที่ 5 เจดีย์ภายในวัดพระพายหลวง ที่มีการ
บูรณะเพิ่มเติมจนผิดรูปแบบ อันเป็นการลบเลือนหลักฐาน
ทางประวัติศาสตร์ และสร้างหลักฐานเท็จ

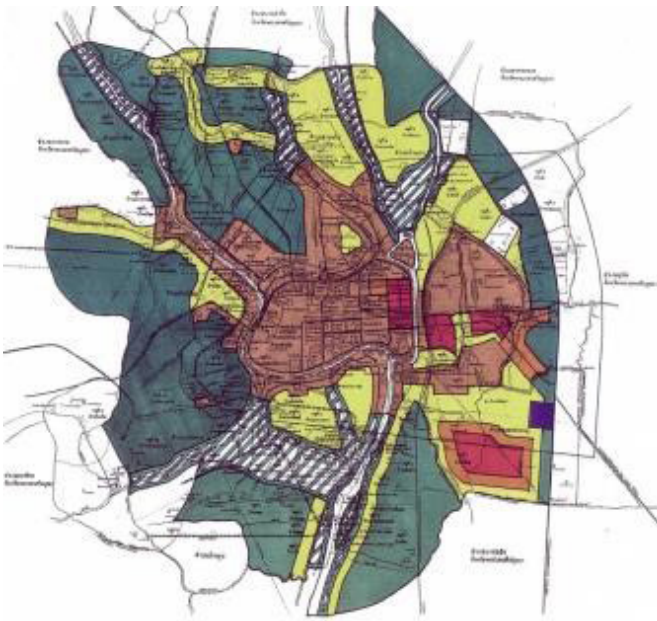
ภายหลังจากการได้รับประกาศให้เป็นมรดกโลก การอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานที่อยู่ย่านประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร แต่การดำเนินการในช่วงเวลาดังกล่าว จะเน้นการพัฒนาเพื่อตอบสนองในด้านท่องเที่ยวมากขึ้น ตัวอย่างเช่นที่ วัดศรีศรัทธาที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองสุโขทัย จากการศึกษาภาพถ่ายเก่าพบว่าแต่เดิมก่อนการดำเนินการทางโบราณคดีมีลักษณะเป็นเพียงเนินดิน ภายหลังจากขุดแต่งเหลือเพียงส่วนฐานที่ยังไม่สามารถสันนิษฐานรูปแบบขององค์เจดีย์ได้ชัดเจน แต่จากหลักฐานจารึกที่กล่าวว่าเจดีย์องค์นี้มีลักษณะรูปแบบเป็นเจดีย์ที่มีช้างล้อม (กรมศิลปากร, 2526) ในปี พ.ศ. 2536 กรมศิลปากร จึงได้ดำเนินการบูรณะเจดีย์วัดศรีศรัทธาขึ้นใหม่ให้เป็นเจดีย์ที่สมบูรณ์ทั้งองค์ มีการนำประติมากรรมรูปช้างที่ปั้นขึ้นใหม่มาประดับโดยรอบฐานเจดีย์ (ภาพที่ 4) ตัวอย่างการอนุรักษ์ในกรณีศึกษาที่จึงขัดต่อหลักการของ The Venice Charter อย่างชัดเจน เนื่องจากในกฎบัตรได้กล่าวไว้ว่าไม่สามารถทำการต่อเติมใดใดได้ ในกรณีที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดในที่ตั้งเดิมก็อาจอยู่ในเกณฑ์ของการสร้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นเท็จได้ ถือเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ลงอย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้ปัญหาดังกล่าวที่พบแล้วการอนุรักษ์โบราณสถานหลายแห่ง ก็ยังเน้นการซ่อมเสริมเพื่อให้ตัวโบราณสถานสมบูรณ์ ที่ขัดจากหลักฐานเดิมที่ปรากฏ อันเป็นการสร้างหลักฐานองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเท็จเช่นกัน เช่น ที่เจดีย์รายวัดพระพายหลวง (ภาพที่ 5) ที่มีการซ่อมเสริมเสียจนไม่สามารถสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมได้

แต่อย่างไรก็ดีปัจจัยในเชิงบวกของการดำเนินงานอนุรักษ์อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย คือ เมืองที่สร้างใหม่ถูกย้ายไปทางทิศตะวันออกของเมืองเก่าห่างประมาณ 10 กิโลเมตร ทำให้ปัญหาการทับซ้อนของการใช้พื้นที่มีไม่มากเท่าที่ควรแต่ก็ยังมีประสบปัญหาบ้างในบางพื้นที่ การกำหนดพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์โดยเฉพาะในส่วนที่สำคัญๆจึงทำได้ง่ายจะมีก็แต่ชุมชนบริเวณพื้นที่วัดตะพังทองที่เป็นชุมชนเล็ก ๆ ด้านหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ ที่เป็นส่วนบริการของนักท่องเที่ยวที่ไม่ค่อยส่งผลกระทบต่ออุทยานประวัติศาสตร์เท่าที่ควร รวมถึงปัญหาน้ำท่วมซึ่งไม่ส่งผลเสียหายต่อพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์แต่อย่างใด แต่จะส่งผลกระทบต่อเมืองใหม่ที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำยมแทน แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการตั้งเมืองตั้งแต่สมัยอดีตได้เป็นอย่างดี

ในปัจจุบันการบูรณะในส่วนโบราณสถานที่อยู่ย่านประวัติศาสตร์สุโขทัยเริ่มมีการดำเนินงานน้อยลง มีแต่การสงวนรักษาไว้ เช่น การเสริมความมั่นคงของโบราณสถาน การกำจัดวัชพืชและการทำความสะอาดลวดลายปูนปั้นที่ถูกตะไคร่ปกคลุม เป็นต้น แต่ก็ยังพบว่ามีมีการปรับและพัฒนาพื้นที่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ มีการจัดภูมิทัศน์เพื่อให้เป็นพื้นที่ที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้ามาพักผ่อนได้ พบว่าต้นไม้ใหญ่บางส่วนถูกโค่นล้มจากการปรับภูมิทัศน์ถือเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย แต่ยังพบข้อดีในด้านการจัดการคือมีการควบคุมไม่ให้รถยนต์เข้าไปภายในมากนัก และส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวใช้จักรยานในการขับขี่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์

กรณีศึกษาที่ 2 อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โครงการนี้เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2510 โดยใช้ชื่อ โครงการสำรวจขุดแต่งและบูรณะปรับปรุงโบราณสถาน มีวัตถุประสงค์ที่จะประสานงานร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ เพื่อ พัฒนาพื้นที่เกาะเมืองอยุธยาให้เป็นที่กินที่อยู่ดีของประชาชนตลอดจนอนุรักษ์โบราณสถานไว้ให้เป็นสถานที่พักผ่อน หย่อนใจและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของประชาชน เนื่องจากพื้นที่ภายในเกาะเมืองอยุธยานั้นพบว่า มีปัญหาด้านการ ทำลายโบราณสถานเป็นอย่างมาก หากย้อนอดีตไปก่อนหน้านี้นี้ประมาณ 10 ปี ในปี พ.ศ. 2500 เกิดเหตุการณ์ ทรูแตกที่วัดราชบูรณะ ขโมยที่ลักลอบขุดกรุได้ทรัพย์สินเครื่องทองเป็นจำนวนมาก ภายหลังจากกรมศิลปากรจึงเข้ามาดำเนินการขุดแต่งและพบทรัพย์สินเพียงบางส่วนเท่านั้น

ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการปรับปรุงพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชาติ มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมีการใช้แผนพัฒนาฯฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504-2509 การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาดังกล่าว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเมืองเป็นอย่างมาก การพัฒนานี้ส่งผลกระทบต่อไปสู่โบราณสถานเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีการขยายของเมืองเป็นจำนวนมากทำให้โบราณสถานบางส่วนถูกรุกล้ำพื้นที่ปัญหาดังกล่าวยังส่งผลกระทบมาให้เห็นถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 6 ขอบเขตพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาที่มา:
แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ระยะที่ 2

ภาพที่ 7 เจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่ได้รับการอนุรักษ์
ก่อนปูนพอกใหม่ ถือเป็นแนวทางการอนุรักษ์
ที่ไม่ดำเนินการตามหลักการของกฎบัตรสากล

ภาพที่ 8 เจดีย์วัดสามปลื้ม การตัดถนนโรจนะ

ในปี พ.ศ.2520 จึงได้มีการริเริ่มการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาขึ้นเพื่อทำการบูรณะ ปรับปรุงโบราณสถานอย่างจริงจัง ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. 2499 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วิหารหลวงพอมงคลบิดร โดยใช้เงินที่ได้รับบริจาคจากนายอนุ ผู้นำพม่า สบทบกับงบประมาณรัฐบาลไทย การบูรณะครั้งนี้ได้ทำตามแบบร่างของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงศึกษารูปแบบที่ใกล้เคียงกับวิหารสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ให้มากที่สุด โครงการดังกล่าวถือเป็นการบูรณะสร้างอาคารขึ้นมาใหม่ในพื้นที่เดิม (สมชาติ จึงสิริอารักษ์, 2555)

การดำเนินการบูรณะโบราณสถานภายในเกาะเมืองอยุธยาช่วงแรก จะพบว่าแนวทางการอนุรักษ์จะเน้นในการเสริมสร้างความมั่นคงของตัวโบราณสถานเป็นหลัก แต่ก็ยังมีบางแห่งที่ได้รับการบูรณะโดยการสร้างเสริมขึ้นใหม่โดย การพอกปูนทับโบราณสถานทั้งองค์ ถือเป็นการอนุรักษ์ที่ไม่ถูกต้องตามหลักการของกฎบัตร The Venice Charter โบราณสถานในกลุ่มดังกล่าวได้แก่ เจดีย์สามองค์วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 7) เจดีย์วัดใหญ่ไชยมงคล พระปรางค์วัดราชบูรณะ และเจดีย์วัดสามปลื้ม (ภาพที่ 8) เป็นต้น

การจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา จัดทำขึ้นมาถึงสามช่วง มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างกรอบในการอนุรักษ์ และแนวทางการพัฒนาให้ถูกหลักทางวิชาการ แต่อย่างไรก็ตามนครประวัติศาสตร์แห่งนี้ยังคงประสบปัญหาในหลายด้าน ทั้งด้านมลพิษทางเสียง ฝุ่น คิววัน จากยานยนต์ที่สัญจรโดยรอบพื้นที่ รวมถึงปัญหาจากพ่อค้าแม่ค้าที่มาค้าขายภายในพื้นที่โบราณสถานที่สำคัญ ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีชุมชนบางส่วนตั้งถิ่นฐานทับซ้อนกับพื้นที่โบราณสถาน แม้บางแห่งจะได้รับการย้ายไปอยู่แห่งอื่นแล้วก็ตาม ซึ่งแตกต่างกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยโดยสิ้นเชิง รวมถึงปัญหาการพัฒนาสาหรานูปโภคที่ไร้ทิศทาง เช่นการขยายถนนภายในเกาะ เป็นต้น ล้วนเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมของบริบทเมืองประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น

ภาพที่ 9 พระปรางค์วัดบรมพุทธาราม
ที่ได้รับการอนุรักษ์ ในปี พ.ศ. 2545 ด้วยการต่อยอดขึ้นใหม่
แบบไม่ถูกสัดส่วน

ภาพที่ 10 ภายในโบราณสถานวัดกุฎีดาว
ที่มีการปูพื้นด้วยกระเบื้องดินเผาทั้งวัด
การอนุรักษ์เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2544-2545

ส่วนปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาพบว่า ในช่วงปี พ.ศ.2543-2544 โบราณสถานหลายแห่งได้รับการบูรณะโดยขาดความรู้และความเข้าใจในการปฏิบัติที่ถูกต้อง มีการต่อเติมโบราณสถานขึ้นใหม่โดยไม่คำนึงถึงรูปแบบดั้งเดิมหรือองค์ประกอบเดิมที่มีมาแต่อดีต ถือเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น การต่อเติมยอดพระปรางค์ที่วัดบรมพุทธารามแบบผิดสัดส่วน (ภาพที่9) หรือการปรับพื้นที่โบราณสถานหลายแห่ง โดยการใช้วัสดุกระเบื้องปูพื้นโบราณสถานทั้งหมดทำให้โบราณสถานขาดคุณค่า และขาดสุนทรียภาพของความสวยงาม ภาพที่10) เนื่องจากการดำเนินการดังกล่าวมีความจำเป็นต้องทำลายต้นไม้ที่ขึ้นโดยรอบโบราณสถานเกือบทั้งหมด การดำเนินงานบูรณะโบราณสถานในช่วงนี้เป็นการบูรณะแบบจ้ำจมา โดยกรมศิลปากรเป็นผู้จ้างบริษัทเอกชนรับเหมา มาปฏิบัติภาระแทนหน่วยงานรัฐ ทำให้อาจก่อให้เกิดปัญหาการบูรณะของช่างฝีมือที่ขาดความชำนาญ รวมถึงมีการเร่งงาน ให้เสร็จตามวันเวลาที่ระบุไว้ในสัญญา ปัญหาดังกล่าวล้วนเป็นปัจจัยที่อาจส่งผลต่อเสียหายให้แก่ตัวโบราณสถานไม่น้อย รูปแบบการจ้ำจมาในการบูรณะนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการ ด้านโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ และ องค์การด้านการอนุรักษ์ เป็นอย่างมากแต่ปัญหา ดังกล่าวก็ยังไม่สามารถหาแนวทางการแก้ไขที่เหมาะสมได้เท่าที่ควร (สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, 2544)

นอกจากนี้ลักษณะเกาะเมืองอยุธยาที่มีลักษณะชัยภูมิที่เป็นเกาะมีแม่น้ำสามสายโอบล้อม ทำให้พื้นที่เป็น จุดเสี่ยงต่อการประสบอุทกภัยเป็นประจำทุกปี ดังที่ปรากฏในปี พ.ศ.2554 พบว่ามหาอุทกภัยได้สร้างความเสียหาย ให้กับพื้นที่อุทยาน ประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก จากปัญหาดังกล่าวที่กล่าวมาทั้งหมด ล้วนเป็นเหตุที่สุ่มเสี่ยงต่อ การเสียหาย ของโบราณสถาน และเสี่ยงต่อการถูกถอดจากการเป็นมรดกโลกเป็นอย่างยิ่งหากยังไม่มีแนวทางการ แก้ไขปรับปรุงใด ๆ อย่างรีบเร่งที่เป็นรูปธรรม

กรณีศึกษาที่ 3 อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ภาพที่ 11) โบราณสถานที่สำคัญของพื้นที่ คือ ปราสาทหินพิมาย ภาพที่ 12) ถือเป็นปราสาทหินในวัฒนธรรมขอมที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย การอนุรักษ์ปราสาทหลังนี้เริ่มต้นขึ้น ในปี พ.ศ. 2477 โดยการดำเนินการของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น เริ่มเสนอให้มีการบูรณะปราสาทหินพิมาย ต่อมาอีก 2 ปีจึงเริ่มมีการขุดแต่งเพื่อเตรียมการบูรณะแต่โครงการอนุรักษ์ดังกล่าวก็ต้องหยุดชะงักลง ในปี พ.ศ. 2507 เริ่มโครงการ บูรณะปราสาทหินพิมายอีกครั้ง เว้นช่วงห่างจากการขุดแต่งครั้งแรกถึง 30 ปี การอนุรักษ์ตัวปราสาทเลือกใช้วิธีอันสตีโลซิส

ภายใต้การดำเนินงานของกรมศิลปากรร่วมกับยูเนสโกและสำนัก ฝรั่งเศสแต่งปลายบูรพาทิศ โดยให้ความช่วยเหลือทาง ด้านการเงินและทางเทคนิคพร้อมส่งผู้เชี่ยวชาญเข้าร่วม ให้คำแนะนำ คือ แบร์นาร์ด - ฟิฟิปปี้ โกรส์ลิเยร์ (Bernard-Philippe Groslier) เป็นผู้อำนวยการโครงการ ปีแอร์ ปีชาร์ด (Pierre Pichard) สถาปนิก และไพพ์เพร์ (Pfeiffer) นักโบราณคดี

โดยฝ่ายไทยมีหม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงษ์ เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินโครงการ ใช้เวลาดำเนินโครงการ 6 ปี การบูรณะจึงแล้วเสร็จ (ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐิติ, 2552)

ภาพที่ 11 ขอบเขตพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
ที่มา: กรมศิลปากร

ภาพที่ 12 ปราสาทหินพิมาย โบราณสถาน ที่สำคัญ
ในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย

ภาพที่ 13 ประตูเมืองพิมายด้านทิศเหนือ
ปัจจุบันอยู่ในระหว่างรอกการอนุรักษ์

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะ โดยของงบประมาณเป็นรายปีต่อเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งมีการจัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์พิมายขึ้น ในวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2532 ในพื้นที่นอกเหนือจากตัวปราสาทหิน ที่ถือเป็นโบราณสถานที่สำคัญแล้ว ภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมายยังประกอบด้วยโบราณสถานอีกหลายแห่ง เช่น เมรุพรหมทัต กุฎิฤๅษี ที่เป็นอโรคยาศาลประจำเมือง กำแพงเมือง ประตูเมืองทิศต่าง ๆ และสระน้ำโบราณ (บาราย) ซึ่งโบราณสถานในปัจจุบันบางแห่งได้รับการอนุรักษ์ให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์แล้ว แต่บางแห่งก็ยังคงอยู่ในสภาพที่ขาดการดูแล เช่น ประตูเมืองด้านทิศเหนือภาพที่ 13) ที่ปัจจุบันทรุดโทรมและมีการสร้างค้ำยันเหล็กไว้รอการบูรณะในอนาคต (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์, 2552)

ในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ก็พบปัญหาในด้านการอนุรักษ์ที่ไม่ต่างจากอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา คือ การรुकล้ำพื้นที่โบราณสถานที่มีมาตั้งแต่อดีต การสร้างเมืองใหม่ทับซ้อนเมืองโบราณทำให้โบราณสถานบางแห่งถูกรุกล้ำและถูกทำลาย (ภาพที่14) สร้างความเสียหายแก่โบราณสถานเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในส่วนกำแพงเมืองพิมาย ที่มีการสร้างอาคารทับพื้นที่แนวกำแพงเมืองเดิม รวมถึงสถานที่ราชการบางแห่งก็ยังรุกล้ำพื้นที่กำแพงเมืองโบราณ เช่น อาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย โรงเรียนพิมายวิทยา เป็นต้น รวมถึงบารายใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมือง ปัจจุบันมีการถมพื้นที่เพื่อใช้สร้างโรงงานอุตสาหกรรม และอาคารพักอาศัยบางส่วน (ภาพที่15) จากปัญหาดังกล่าวกรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ขึ้น ในปี พ.ศ.2552 โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อการสำรวจศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ในพื้นที่ที่โดยรอบในการจัดทำแผนแม่บทประกอบด้วยการบูรณาการองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องเป็นองค์รวมในการดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนา

ภาพที่ 14 อาคารแถวที่เปิดเป็นร้านค้าพาณิชย์ที่ตั้งอยู่
ด้านหน้าปราสาทหินพิมาย และสร้างทับบนพื้นที่สระน้ำโบราณ

ภาพที่ 15 อาคารที่สร้างทับบนพื้นที่สระน้ำโบราณ
(บารายใหญ่)

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เพื่อแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่และทำลายโบราณสถาน รวมถึงการศึกษาในการดำเนินงานอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและภูมิสถาปัตย์, 2552) ปัจจุบันโครงการดังกล่าวได้ดำเนินการตามแผนเพียงแค่การอนุรักษ์โบราณสถานเพียงเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถ ดำเนินการเรื่องการบุกรุกพื้นที่ได้ รวมถึงยังประสบปัญหาเกี่ยวกับการประกาศขอบเขตโบราณสถานที่ยังเป็นข้อพิพาทระหว่างประชาชนในพื้นที่กับหน่วยงานกรมศิลปากร

4. บทสรุป ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ว่าจะไปทางไหน?

เมื่อศึกษาทฤษฎีแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ หลายทฤษฎีทำให้สามารถประมวลได้ว่าคุณสมบัติของการอนุรักษ์โบราณสถานที่ดี ไม่ใช่เป็นหน้าที่เพียงแต่ภาครัฐเท่านั้น ภาคประชาชนควรที่จะมีบทบาทมากขึ้นกว่าเดิม

หน้าที่หน่วยงานภาครัฐ ความมีหลักในการบริหารและแผนในการปฏิบัติงานที่ดี รู้หน้าที่หลักของตนเองและ ขอบเขตของอำนาจที่ได้รับ และต้องมีเอกภาพในการจัดการองค์กรที่สอดคล้องกับระบบสังคม กฎหมาย และวัฒนธรรม รวมถึงควรมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น จากการศึกษาทฤษฎีการอนุรักษ์ของประเทศอังกฤษ (English Heritage) พบว่า ได้มีการกระจายอำนาจในการอนุรักษ์ออกเป็น 2 ส่วน ทั้งส่วนกลาง (รัฐบาล) และส่วนท้องถิ่น (เทศบาล) ตามความสำคัญและคุณค่าของโบราณสถานนั้น สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรง ทั้งทางด้าน การกำหนดแผนนโยบายหรือองค์กรอิสระ โดยมีอำนาจในการตรวจสอบการปฏิบัติงานของผู้ปฏิบัติของรัฐ เมื่อนำทฤษฎีดังกล่าวมาพิจารณา พบว่ามีความสอดคล้องบางประการกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ของไทย ที่เริ่ม กระจายอำนาจไปสู่ส่วนท้องถิ่นมากขึ้น แม้ว่าอาจจะยังไม่เต็มใบนักก็ตาม รวมถึงการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนในการ อนุรักษ์ที่เริ่มมีการเปิดรับความคิดของคนในชุมชนมากขึ้น

หน้าที่ของภาคประชาชน ประชาชนเองต้องเป็นประชาชนที่มีคุณภาพ มีความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ทราบถึงความสำคัญของโบราณสถาน วัฒนธรรมของตน รวมถึงวิธีการอนุรักษ์เบื้องต้น รวมทั้งการจัดตั้งกลุ่ม หรือองค์กรอิสระที่สามารถตรวจสอบการทำงานของภาครัฐได้อย่างเป็นเอกภาพ แต่พบว่าส่วนใหญ่ในอดีตแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทยจะเน้นการรวมศูนย์เป็นหลัก โดยเจ้าหน่วยงานรัฐจะทำหน้าที่นี้ ภาคประชาชนยังไม่มีบทบาทในการเสนอแนวความคิดเท่าที่ควร ในช่วงก่อนการดำเนินโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ของประเทศไทยโบราณสถานบางแห่งถูกทำลายลงจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของประชาชนในพื้นที่ และนโยบายบางช่วงของภาครัฐแทนที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์ ในทางตรงกันข้ามกับออกนโยบายที่ส่งผลให้ เกิดการทำลายโบราณสถาน เช่น ในปี พ.ศ. 2486 ได้ออกพระราชบัญญัติให้นำที่ราชพัสดุออกจำหน่ายแก่ราษฎร ทำให้มีการจำหน่ายที่ดินและพัสดุหลายแห่งในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา ออกจำหน่าย

แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก นโยบายดังกล่าวทำให้โบราณสถานภายในเกาะเมืองบางส่วนถูกบุกรุกเป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2490 ซึ่งถือเป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ กระทบวงวัฒนธรรมจึงอนุญาตให้มีการประมูลซากอิฐเก่าจากซากโบราณสถาน วัตถุประสงค์เพื่อเป็นรายได้ของแผ่นดิน ทำให้โบราณสถานภายในเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบเสียหายเป็นจำนวนมากถือ ถือเป็นภัยคุกคามจากนโยบายของรัฐบาล ครั้งที่ 2 ที่ส่งผลต่อความเสียหายของโบราณสถานในเมืองพระนครศรีอยุธยา

แนวทางการดำเนินงานการอนุรักษ์โบราณสถานในบางครั้งแทนที่จะส่งเสริมให้โบราณสถานดำรงคงอยู่ แต่อาจ ส่งผลเสียกลายเป็นการทำลายให้โบราณสถานหมดคุณค่าลงไปโดยปริยาย และยังเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่าที่มีมาแต่อดีตให้หมดไป การบูรณะในช่วงแรกทั้งที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย พบว่าบางส่วนมีการอนุรักษ์โดยการสร้างพอกทับโบราณสถานเดิม รวมถึงมีการต่อเติมรูปแบบของโบราณสถานที่มีมากเกินไปหลักฐานที่ปรากฏอยู่ ลักษณะดังกล่าวเป็นการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ที่ขัดกับกฎบัตรสากล แสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานที่ขาดความรู้ และขาดประสบการณ์ แนวคิดเรื่องอุทยานประวัติศาสตร์ ที่ระบุไว้ในกฎบัตรสากล The Florence Charter หากศึกษาให้ดีจะเห็นได้ว่านอกจาก ตัวโบราณสถานที่เราต้องอนุรักษ์เป็นหลักแล้ว นั้นยังคงต้องคำนึงถึงบริบทโดยล้อมรอบของพื้นที่รอบ ๆ โบราณสถานอีกด้วย เช่น ต้นไม้ใหญ่ สภาพแวดล้อมต่าง ๆ รวมถึงจะต้องไม่สร้างสิ่งของใด ๆ ขึ้นมาบดบังโบราณสถาน แต่การดำเนินงานของอุทยานประวัติศาสตร์ในประเทศไทยส่วนใหญ่ คำนึงถึงข้อกำหนดนี้เพียงครั้งเดียว คือการเน้นการเสริมความสมบูรณ์ของตัวโบราณสถานเป็นหลัก ขาดการสนใจบริบทรอบข้างเท่าที่ควร พบว่าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ในบางส่วนมีการโค่นต้นไม้เก่าแก่เพื่อเปิดพื้นที่ให้เป็นที่จอดรถ และมีการปลูกไม้ประดับแทนต้นไม้เดิม ลักษณะดังกล่าวทำให้ตัวโบราณสถานขาดบริบทของความเป็นเมืองประวัติศาสตร์โดยสิ้นเชิง นอกจากนี้การใช้วัสดุกระเบื้องดินเผาปูพื้นโดยรอบโบราณสถาน โดยเฉพาะที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ที่ขาดความสนใจต่อบริบทโดยรอบ จริงอยู่ว่าจะอาจจะพบหลักฐานว่าวัดในสมัยอยุธยาแต่เดิมนิยมที่จะมีการปูกระเบื้องดินเผาในพื้นที่วัด แต่ก็ไม่ได้มีความจำเป็นที่จะต้องบูรณะด้วยการปูกระเบื้องใหม่ในพื้นที่โบราณสถานทั้งหมด หากเราดำเนินการตามแนวทางการเสนอแนะตามกฎบัตร Athens Charter ที่เน้นการคงอยู่โดยไม่ไปต่อเติมส่วนใดๆของโบราณสถาน ข้อเสนอแนะเพียงแค่นี้ก็เพียงพอแล้วพื้นที่นี้เคยปูกระเบื้องมาตั้งแต่ในอดีตเพียงบางส่วน เราก็สามารถอนุรักษ์ทั้งโบราณสถานรวมถึงให้ความรู้ในด้านโบราณคดี และรักษาพื้นที่บริบทสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์โดยรอบได้ในเวลาเดียวกัน

ในส่วนของการบุกรุกพื้นที่โบราณสถานของประชาชน ก็ถือเป็นปัญหาหนึ่งในการจัดการเนื่องจาก ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่ละเอียดอ่อนเป็นการรวมปัญหาด้านสังคมเข้ามาด้วย จะเห็นได้ว่าการทำงานของ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย มีการประสบปัญหาในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก ประชาชนตั้งถิ่นฐานทับซ้อนอยู่ในพื้นที่โบราณสถานเป็นจำนวนมาก จึงต้องมีการออกกฎหมายเวนคืนพื้นที่เป็นจำนวนมาก ใช้งบประมาณในการเวนคืนเป็นเงินจำนวนมหาศาล ทำให้ประชาชนในพื้นที่บางส่วนประสบปัญหาตามมา แต่หลักการ ดังกล่าวก็เหมาะสมในบางสถานการณ์เท่านั้น ควรเน้นเฉพาะส่วนพื้นที่โบราณสถานหลักที่สำคัญไม่ใช่พื้นที่ทั้งหมด พบว่ามีการดำเนินงานโดยใช้แนวคิดที่ต้องการให้อุทยานประวัติศาสตร์เป็นพื้นที่ที่ปราศจากผู้คนอยู่อาศัย (Dead Monument) เหลือแต่เพียงโบราณสถาน และต้นไม้ที่ปลูกขึ้นใหม่เท่านั้น มีรั้วรอบขอบชิด มีประตูควบคุมการเปิดปิดเป็นเวลา โดยขอยกตัวอย่างกรณีศึกษาที่อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ที่ปัจจุบันพื้นที่หน้าปราสาทจะเต็มไปด้วยอาคารตึกแถว ร้านค้า ตลาด ชุมชน ภาพที่ 16 เป็นพื้นที่ที่ประชาชนในเมืองออกมาทำมาหากิน และเป็นพื้นที่กิจกรรมต่าง ๆ ของเมือง หากเรา จินตนาการตามแนวคิดดังกล่าวข้างต้น วันหนึ่งแนวทางการอนุรักษ์ที่สุดขั้ว คือโบราณสถานปราศจากผู้คน (Dead Monument) นี้เกิดขึ้นจริง ตึกแถวต้องหายไป จะทำให้การดำรงชีวิตของผู้คนในพื้นที่ต้องเปลี่ยนไป กิจกรรมที่เคยมีในพื้นที่ก็จะขาดหายไป เกิดพื้นที่ร้างผู้คน เหลือเพียงปราสาทหินหลังเดียวที่ตั้งตระหง่านท่ามกลางต้นไม้ขนาดเล็กที่ปลูกขึ้นใหม่ ภาพที่ 17-18) ก็คงไม่ต่างกับเมืองร้าง มันจะเหมาะสมหรือไม่ ถือเป็นเรื่องที่น่าคิดเป็นอย่างยิ่ง หากเราดูเนื้อหาจากกฎบัตรสากลในการอนุรักษ์

ภาพที่ 16 มุมมองด้านทิศใต้ของเมืองพิมาย
ที่มองเห็นปราสาทหินพิมายเป็นฉากหลังในปัจจุบัน

ภาพที่ 17 แนวทางการอนุรักษ์ทางเลือก
ควบคุมป้ายโฆษณา และเสาไฟฟ้า เพื่อเพิ่มส่งเสริมมุมมอง
ของตัวปราสาทหินพิมายให้โดดเด่น
แนวทางนี้ เน้นให้คนยังมีส่วนในการดำรงอยู่ร่วมกับ
โบราณสถานทำให้เมืองยังคงมีชีวิตอยู่

ภาพที่ 18 แนวอนุรักษ์แบบสุดขีด
ทุกอย่างหายไป เหลือแต่โบราณสถาน
กับการจัดภูมิทัศน์ใหม่ ที่ปราศจากชีวิต

จะพบว่ากฎบัตรที่ออกมาในช่วงหลังที่ออกมาเพิ่มเติม นั้น จะเน้นให้ประชาชนสามารถอยู่ร่วมกับกับโบราณสถานได้ และเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ มีสิทธิในการเสนอแนะ

แนวทางที่เหมาะสมที่เข้ากับพื้นที่ของตน ซึ่งก็จะตรงกับในหลายทฤษฎีด้านการอนุรักษ์ จะทำให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกในการหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ได้มากกว่าที่เป็นอยู่ หากเป็นดังนั้นแนวคิดในการดำเนินงานอุทยานประวัติศาสตร์ของไทยที่ผ่านมาถือว่ามาถูกทางหรือไม่ หน่วยงานที่ดูแลด้านการอนุรักษ์ให้ความสำคัญของคนในพื้นที่มากเพียงพอแล้วหรือยัง เพราะหากต้องการให้อุทยานประวัติศาสตร์เป็นเพียงแค่สวนสาธารณะรองรับให้ผู้คนมาท่องเที่ยวเพื่อตึงเม็ดเงินด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้ทำให้คนพื้นที่เกิดสำนึก และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แล้ว โบราณสถานเหล่านั้นก็คงไม่ต่างจากกองหิน กองอิฐโบราณกองหนึ่งเท่านั้น และก็คงเป็นการยากที่จะสร้างให้ประชาชนในพื้นที่เกิดตระหนัก และก้าวไปสู่การอนุรักษ์แบบยั่งยืนได้

สุดท้ายยังพบปัญหาที่น่ากังวลต่อการจัดกิจกรรมภายในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์อีกเรื่อง คือ การจัดงานแสงสีเสียง ที่เน้นด้านการท่องเที่ยวให้คนเข้ามา ชมโบราณสถานยามค่ำคืนประกอบกับการแสดงต่าง ๆ การแสดงดังกล่าวมีการใช้เครื่องเสียงที่มีกำลังซบมาก ๆ วางไว้ใกล้กับโบราณสถาน เสียงที่ดังมาก ๆ สร้างแรงสั่นสะเทือนที่สามารถทำให้โบราณสถานพังทลายได้ไม่ยาก รวมถึงมีการ จุดดอกไม้ไฟระหว่างการแสดงที่มีผลกระทบต่อโบราณสถานโดยตรง เนื่องจากเวทีการแสดงส่วนใหญ่ใช้พื้นที่ภายใน โบราณสถานเป็นหลัก ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยจะใช้พื้นที่บริเวณวัดมหาธาตุ และวัดสระศรี อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาใช้พื้นที่บริเวณบึงพระรามโกสั้วดมหาธาตุ ส่วนอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ใช้พื้นที่บริเวณภายในลานปราสาท ระหว่างการจัดงาน แสง สี เสียง ในบางแห่งจะมีการจัดพื้นที่ภายในโบราณสถานเป็นที่นั่งรับประทานอาหาร ให้แก่นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ เพื่อชมแสง สี เสียง ระหว่างทานอาหาร พบว่านักท่องเที่ยวต่างชาติบางกลุ่มมีการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ภายในโบราณสถาน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งโบราณสถานนั้นเคยมีสถานะเป็นวัดในพุทธศาสนา กิจกรรมลักษณะนี้เหมาะสมหรือไม่ ดังนั้นควรมีการกำหนดกิจกรรมภายในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ให้เหมาะสม กำหนดโซนให้กิจกรรมให้เหมาะสม ไม่ควรให้นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีบทบาทมากกว่านโยบายด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม หากเป็นเช่นนั้นแล้วเราจะอนุรักษ์ไปเพื่ออะไร จึงเป็นคำถามปลายเปิดที่ยากที่จะหาคำตอบ

7. เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2526). *จารึกสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2532). *ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2528). *ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน*. มปท.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2552). *รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย*. มหาสารคาม: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2553). *รายงานฉบับสมบูรณ์แผนแม่บทระยะที่ 2 ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2553 โครงการการอนุรักษ์และพัฒนามรดกประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิคม มูลิกะคามะ. (2548). *แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถาน “ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535”*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชชิตี. (2552). *การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- ยงฉัตร พิมลเสถียร. (2548). *40 ปี หลังวินิซาร์เตอร์*. เอกสารประกอบการสัมมนา ประจำปี 2548 2 ทศวรรษอิโคโมสไทย : การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เส้นทางสู่กฎบัตรประเทศไทย.
- วสุ โปษะนันทน์. (2548). *วิเคราะห์ ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน*. เอกสารประกอบการสัมมนา ประจำปี 2548 2 ทศวรรษอิโคโมสไทย : การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เส้นทางสู่กฎบัตรประเทศไทย.
- วสุ โปษะนันทน์. (2537). *การศึกษาเปรียบเทียบการบูรณะโบราณสถาน อนัสติโลซิส*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- วิจารณ์ ชิวาสุขถาวร. (2561). *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย พัฒนาการ แนวความคิด และการคลี่คลายรูปแบบ*.
ขอนแก่น: เพ็ญ พรีนติ้ง จำกัด.
- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. (2545). *วัดกุฎีดาวหลังการบูรณในปี พ.ศ.2544 ปัญหาจินตภาพและความถูกต้องทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม*. เมืองโบราณ, 27(2), 8-14.
- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. (2555). *ความและแนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานของไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน*.
เมืองโบราณ, 38(2), 84-103.
- สมเด็จพระพนรัตน์. (2535). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สิทธิพร ภิรมย์รัตน์. (2547). *แนวความคิดและหลักการอนุรักษ์ชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม*.
เอกสารการประชุมสัมมนาวิชาการ เรื่องสถาปัตยกรรมสู่โลกกว้างสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงท้องถิ่น.
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล, 12-14 พฤษภาคม 2547.
- สุนนท์ ปาละกะวงศ์ ณ อยุธยา. (2537). *70 ปี แห่งการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรม*. หน้าจั่ว *วารสารวิชาการ
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, (12), 30-48.
- Charter on the Built Vernacular Heritage. (1999). *ICOMOS 12th General Assembly, in Mexico, October 1999*. Mexico:USA.
- Charter on the Built Vernacular Heritage. (1996). *Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage*, Lausanne.
- The Fine Arts Department. (1992). *Inventory of Sukhothai Monuments in Sukhothai Historical Park*.
ICOMOS 12th General Assembly.(1999). International Cultural Tourism Charter, Mexico City.
- The Fine Arts Department. (1981). *The Florence Charter-Historic Gardens*, Florence.
- The Fine Arts Department. (1964). *The Venice Charter*, Venice.
- The Fine Arts Department. *Thailand: The Fine Arts Department*.
- The Fine Arts Department. (1931). *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, Athens.
- The Fine Arts Department. (1999). *The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, Burra.